

CENTRAL EUROPEAN UNIVERSITY, BUDAPEST
DEPARTMENT OF MEDIEVAL STUDIES

Budapest V., Nádor utca 9, 1051
Tel: (36-1) 327-3051 Fax: (36-1) 327-3055
E-mail: klanicz@ceu.edu

Budapest, 2020. május 9.

Klaniczay Gábor: Opponensi vélemény

**Csernus Sándor: A feudális világ és a középkori modernség határán: Joinville és könyve
(Elemzés és magyar kiadás) - Doktori disszertáció**

Csernus Sándor a szegedi középkorkutató műhely tekintélyes képviselője, éveken át igazgatóként vezette a párizsi Magyar Intézetet, ma ő Magyarországon a középkori francia-magyar kapcsolatok talán legtapasztaltabb kutatója. Legtöbbet kutatott szakterülete a keresztes háborúk története, az utóbbi években a Balassi Kiadónál elindított egy „A középkori francia történeti irodalom remekei” című könyvsorozatot, mely előbb Robert de Clari *Konstantinápoly hódoltatása* című krónikáját adta közre (2013), majd Jean de Joinville *Szent Lajos élete és bölcs mondásai* című művét. Cs. Tóth Annamáriával közösen készített fordításai azonban nem a nagy közönségnek szóló szokványos forrás-fordítások voltak: hatalmas, enciklopédikus igényű jegyzet-apparátus, sok éves kutatást összegző függelékek, térképek, és saját maga, valamint a téma több más szakértője által készített szaktanulmányok csatlakoztak a fontos történelmi szövegekhez. A most benyújtott doktori disszertáció a második, Joinville könyvét közreadó kötet munkálataiból nőtt ki, annak meghosszabbítása (és egyúttal, második kötetként annak jelentős részét is tartalmazza).

Hadd kezdjem bírálatomat e szokatlannak tűnő forma értékelésével. Joinville műve a középkori francia történeti irodalom egyik legjelentősebb alkotása. Egy jelentős történelmi forrás megismerésének, elemző feldolgozásának aligha létezik hatékonyabb megalapozása, mint lefordítani az első betűtől az utolsóig, és kritikai jegyzetapparátussal ellátni, utána menve minden benne előforduló névnek, helynek, eseménynek, fogalomnak. (Érzékeltetném e dokumentáció kiterjedtségét: a Joinville szövegéhez fűzött 667 magyarázó jegyzetet követi egy részletes

kronológia, a pápák és a jeruzsálemi pátriárkák listája, kereszteshadjáratokban résztvevő királyságok uralkodó-listái, a jeruzsálemi és a francia királyság connétable-jai, a francia maréchalok, Champagne grófjai, Joinville urai listája, a kereszteshadjáratokban résztvevő bárók, főurak, lovagok és lovagrendek (nagy mesterek) listája és hat térképmelléklet.) Erre az alaposan kidolgozott talapzatra épül Csernus Sándor doktori disszertációja, mely négy fő fejezetre tagolódik: I. *A báró. Joinville élete és kora*; II. *Az alkotó. Joinville és a francia történetírás*; III. *Szent Lajos élete és bölcs mondásai – a „Könyv”*; IV. *Joinville és Szent Lajos világa. Utóélet és konklúzió*. Opponensi véleményemben először röviden értékelem, milyen tudományos eredményekre jutott a disszertáció négy részben (jelezve néhány apróbb hiányérzetemet), majd utána rátérek néhány általánosabb kritikai megjegyzésre.

Az első fejezet alapos és hasznos áttekintést ad a Joinville-ek champagne-i bárói családjának felemelkedéséről, a Jean de Joinville apja, Simon által örökletes jogként megszerzett „sénéchal”-i méltóságról. A család történetét Csernus beleszövi az őket körülvevő – és Joinville könyvében is feltáruló – világ bemutatásába. Olvashatunk a bonyolult hűbéri viszonyrendszerből fakadó konfliktusokról és Champagne grófságának a két Burgundia szomszédságában és a francia királyok központosító törekvéseinek alakulását a történetéről. A fejezet második része részletesen feldolgozza a Jean de Joinville-ről fennmaradt terjedelmes történeti dokumentációt, és az ennek alapján született gazdag francia szakirodalmat. Csernus Joinville kiváló kutatói – Henri-François Delaborde, Jacques Monfrin, Jacques Le Goff – nyomdokain halad, de beépíti leírásába a legújabb kutatások eredményeit is. Plasztikus képet rajzol arról, milyen viszony fűzte a sénéchalt a francia királyokhoz – mindenekelőtt Szent (IX.) Lajoshoz illetve IV. (Szép) Fülöphöz. Ennek megértése nélkülözhetetlen Joinville történetírói munkásságának, személyiségének, meglepően határozott állásfoglalásainak értékeléséhez. A történeti dokumentáció mellett mindezt bőszégesen alátámasztja a Szent Lajosról írt könyvre történő hivatkozások sora: itt látjuk először hasznosan működni a disszertáció második köteteként mellékelt szövegkiadást, mely egyúttal részletes illusztrációval szolgál Joinville vallásosságának, a kereszténység világán a „mesés”, egzotikus Kelet irányába túltekingő, kíváncsi világlátásának a bemutatására (113-114. old.).

Itt fogalmaznám meg első apróbb hiányérzetemet, mely egyben a disszertáció második fejezetének ezzel kapcsolatos alfejezetére („A királyság és a történetírás a Kelet vonzásában” – 184-201. old.), a krónika részletes tárgyalásának erről szóló része (valamint a krónika szövegkiadásából a vonatkozó részletekre – **249-251, 471-486** – és a hozzájuk fűzött magyarázó jegyzetekre is vonatkozik. Csernus Sándor megemlíti ugyan, és jegyzetben általánosságban bemutatja a „Hegy öregje” és az „aszasszinok”, valamint János Pap enigmatikus figuráit, s az utóbbihoz kapcsolódó, a szittyá-hun-magyar hagyománnyal összefüggő, Kézainál is előbukkanó Góg és Magóg legendát (II.

72-73. old. 118-119. old.) vagy a tatárok felbukkanását e világ horizontján, de elemzésében nem szentel különösebb figyelmet nekik, noha ezeknek a kérdéseknek is megvan a maguk bőséges szakirodalma (Arturo Graf, Lev Gumilev, Jacques Le Goff, Umberto Eco, Wilhelm Baum, Keagan Brewer, Felicitas Schmieder), és ennek részletesebb feldolgozása Joinville világképének, és a keleti egzotikumok iránti vonzódásának elemzéséhez hasznos kiegészítő elemeket adhatott volna.

A második fejezet azt tűzte ki célul, hogy elhelyezze Joinville munkásságát a középkori francia történetírás történetében. Itt is elismeréssel figyelhetjük meg, hogy a francia historiográfia nagytekintélyű feldolgozóinak – Bernard Guenée, Pascal Bourgain, Paul Zumthor, Michel Zink, és a számtalan résztanulmány (köztük a magyar Szabics Imre, Györkös Attila, Kiss Gergely és Csákó Judit) eredményeinek – felhasználásával Csernus áttekinthető képet rajzol ennek a Közép-Európából irigyléssel szemlélt történetírói-irodalmi produkciónak kikristályosodó műfajairól és mindenekelőtt a „népnyelv” előre töréséről. A keresztshadjáratok francia nyelvű történetírásának másik két nagy alkotójával – Geoffroy de Villehardouin-nel és Robert de Clari-val – összevetve jellemzi Joinville sajátos történetírói pozícióját, és elhelyezi a népnyelvi és latin nyelvű francia kereszties-irodalom XIII-XIV. század fordulóján megszorodott termésében. (Csernus jó tájékozottságát és kollegiális kapcsolatait is mutatja, hogy Joinville fiatalabb kortársa, Pierre Dubois *De recuperatione Terre Sancte* című XIV. század eleji műve kapcsán nem kerülte el a figyelmét a traktátus francia fordításán dolgozó, a közelmúltban elhunyt Sággy Marianne tanulmánya 208-210. old. – a kritikai jegyzetapparátussal ellátott fordítás egyébként azóta, 2019-ben, meg is jelent.)

A második fejezet második fele Joinville irodalmi munkásságát elemzi. Kicsit meglepő, rendhagyó módon egy családi sírkő-felirattal kezd, amelyben, Clairvaux ciszterci apátságában Jean de Joinville családja négy generációjának – öt ősenek és saját magának – állít emléket. A hanyatott sorsú, Napóleon óta börtönként használt apátságban elpusztult sírkő feliratát egy 17. századi leirat őrizte meg. Csernus e feliratról készített elemzése a disszertáció egyik legeredetibb része: a sírkő-állítást és feliratát a modern francia történetírás Pierre Nora által bevezetett „lieu de mémoire” fogalom segítségével értelmezi. Sokoldalú elemzéssel valószínűsíti, hogy miért került sor ennek a szokatlan helyen, Szent Bernát kolostorában történő Joinville-családi emlékmű felállítására és sírfeliratának megszövegezésére épp a champagne-i grófság hanyatlása idején. A Joinville család részletes prozopográfiájára támaszkodva értelmezi Csernus, miért épp azokat a családtagokat választotta ki Jean de Joinville a család emlékének megörökítésére – a tömör, de nem érdektelen szöveg a későbbiekben a Lajos királyról írt könyv családtörténeti vonatkozásainak értelmezésében is támpontot ad.

Érdekes dokumentum Joinville X. Lajos királyhoz, 1315-ben írt rövid levele is, mely megvilágítja az agg Joinville viszonyát az általa nem kedvelt IV. (Szép) Fülöp utódjához. Csernus

elemzésének legfontosabb újdonsága azonban a harmadik írásmű, a Joinville által írt Hiszekegy-traktátus, a *Credo* elemzése. Joinville 1251 táján, hosszabb Akkoni tartózkodása idején fogalmazta meg e mű első változatát, amit azután az 1280-as években, feltehetőleg IX. Lajos szentté avatási perének idején újra kézbe vett, és végleges formába öntött. Joinville *Credója* a középkori francia laikus vallási irodalom nagyra becsült darabja, melynek illusztrált változatait nagy becsben tartja a művészettörténet. Meglepő módon azonban a Szent Lajosról írt könyvvel való összefüggéseit eddig nem vizsgálták, erre vállalkozott most Csernus. Egyik fontos megfigyelése, hogy a *Credo* megfogalmazása idején Joinville hosszú éveken át együtt volt Lajos királlyal, és több alkalommal utal arra, hogy a hitvallásban megfogalmazott nézetek a király gondolatait is tükrözik. Így azután több hittétel és példabeszéd teljes joggal kerül bele a Lajos királyról szóló könyvbe mint a szent király bölcs tanítása. Ezen túlmenően lényeges megfigyelés, hogy a hit, az igazság és a hiteles információ nemcsak a 13. század racionális vallásosságában fontos tényező (NB. Petrus Lombardust azonban még nem nevezném „skolasztikus teológusnak” – 241. old.), hanem Joinville történetírói munkásságában, a nem szemtanúként megélt eseményekről szóló források használatában is.

A disszertáció legfontosabb része, középpontja a III. fejezet, ahol a sokoldalú előmunkálatok után sor kerül Joinville könyvének elemzésére. A kéziratokkal és az első kiadásokkal hosszú filológiai bevezető a francia kritikai szövegkutatás legjavára (Gaston Paris, Jacques Monfrin, Michel Zink elemzéseire) támaszkodik, és az eddigi eredmények példaszerű összefoglalása után izgalmas új hipotézisekkel gazdagítja a mű megszületéséhez vezető alkotói folyamatról alkotott képünket. A mű legkorábbi ismert – brüsszeli – kéziratának és a feltehetőleg két különböző, a brüsszelinél korábbi kéziraton alapuló két XVIII. századi nyomtatott szövegkiadás szövegeltéréseinek gondos összevetése a későbbiekben fontos megfigyeléseket tesz lehetővé annak megállapítására, hogy mennyiben hitelesek a Joinville által szemtanúként leírt események, vagy mennyire lehet bennük a fikció elemeit felismerni.

Joinville művének elemzésénél tanulságos a műfaj részletes vizsgálata, melynek a következtetése, hogy ez nem krónika, nem „gesta”, és nem is modern értelemben vett életrajz vagy önéletrajz, nem is hagiográfia és nem „regény” (roman), hanem mind egyszerre, egy „tudatosan egybeszerkesztett, vegyes műfajú alkotás” (299. old.). Ezeknek az irodalomtörténeti megfontolásoknak külön jelentősége lesz a disszertáció legeredetibb megfigyeléseinél, ahol Joinville művének történeti hitelességét teszi mérlegre Csernus három fontos epizód vizsgálatával, ahol kételyek merülhetnek fel a szemtanúként előadott beszámolójának pontosságával kapcsolatban. Ezek közül az első a francia keresztshadak damiettai (egyiptomi) partraszállásáról, és ott a hajóról elsőként, teljes lovagi fegyverzetben vízbeugró Lajos király hősies példamutatásáról szóló leírás,

ahol kimutatja, hogy Joinville nem lehetett jelen, és a történet inkább hagiografikus jellegű, hallomásokat kikerekítő fikció (mely azonban a könyv egyik legnépszerűbb epizódja lett).

A legrészletesebb elemzés egy másik epizódhoz kapcsolódik, egy 1241-es saumur-i ünnepség leírásához, ahol Lajos Alphonse öccsét lovaggá avatták, és ahol Joinville egy megkapó jelenetet ír le szemtanúként: Kasztíliai Blanka királyné a távoli rokonként jelen levő ifjú türingiai gróf, Hermann homlokát megcsókolja, hogy így fejezze ki odaadó tiszteletét Hermann édesanyja, Árpád-házi Szent Erzsébet iránt, aki feltehetőleg ugyanott szokott csókot nyomni a homlokára. E jelenet a francia királyi udvar vallásosságának egyik legnépszerűbb, sokat emlegetett epizódja lett, de van vele egy komoly probléma: az ünnepség időpontjában, 1241 június 24-én Hermann már nem volt az élők sorában, a német források szerint 1241 január 3-án meghalt. Erre eddig Joinville bőséges francia kutatása nem figyelt fel, Csernus viszont alapos, sokoldalú elemzéssel jár utána, mennyiben kell ezt a leírást irodalmi fikciónak tekinteni, feltárva nemcsak a kronológiai és a genealógiai ellentmondásokat, hanem a Saumurról ismert építészettörténeti adatokat és a francia királyi udvar Erzsébet-kultuszáról fennmaradt emlékeket is. Meggyőzően magyarázza, hogy Joinville gondolkodásában egymásra vetülhetett, párhuzamba kerülhetett a szent anya/Erzsébet és fia, Hermann birodalmi gróf, másfelől a sokak szerint ugyancsak szentéletűnek tartott Kasztíliai Blanka és fia, IX. Lajos párosa.

Szűkebb szakterületem jegyében itt is megemlítenék egy apró hiányérzetet: a Capetingek e téren megnyilvánuló devóciója ezen a ponton részletesebb tárgyalást is megérne. Sean Field monográfiája Lajos szent életű, Erzsébet nyomdokaiba lépő hűgáról (*Isabelle of France. Capetian Sanctity and Franciscan Identity in the Thirteenth Century*, 2006) meg van ugyan említve egy lábjegyzetben (330/1017), de nincs igazán kidolgozva – Fieldnek egyébként nemrég jelent meg egy újabb monográfiája e tárgyban: *Courting Sanctity. Holy Women and the Capetians*, 2019. Szóba kerül a Seláf Levente által a közelmúltban részletesen elemzett francia nyelvű Erzsébet-legenda is, de pontatlanul állítja Csernus, hogy ennek megírása közvetlenül Erzsébet szentté avatása, 1235 utánra tehető (328. old.), maga Seláf az 1264 körüli keletkezést valószínűsíti – és ennek a dátumkülönbségnek van jelentősége a tárgyalt 1241-es ünnepség esetében. Erzsébet kultuszának, legendáinak legrészletesebb új – és egyébként magyar – monográfiája, Gecser Ottó *The Feast and the Pulpit. Preachers, Sermons and the Cult of St. Elizabeth of Hungary, 1235-ca. 1500*, 2012. szintén említést érdemel ebben az összefüggésben (ki is tér erre az epizódra is – 94. old.)

Visszatérve a disszertációra, a vallási-hagiográfiai szimbólumok iránti hasonló érzékenységgel tárgyalja Csernus a harmadik epizódot, amikor a keresztet újra felvevő, már legyengült Lajost barátja, Joinville a karjában viszi át egy párizsi útszakaszon – ami igen valószínűtlennek tűnik a topográfiai távolság ismeretében, de értelmet nyer akkor, ha elgondoljuk,

hogy Joinville a mártír-király utolsó nyilvános útjára a Pieta terminusaiban emlékezett. E három epizód alapján Csernus egy kiegyensúlyozott, differenciált kritikus véleményt fogalmaz meg Joinville beszámolóinak történeti hűségéről, hitelességéről, „igazságáról”, helyesen hangsúlyozva, hogy a történetírói hitelesség nem feltétlenül csorbul, ha egyes jeleneteknél a tipológiai szuggesztivitás vagy a fikció ereje felülírják az adatszerű pontosságot. E három jelenet valószínűsíthető utólagos kiszínezéséhez egyébként érveket ad Csernusnak a szövegfilológia is, a brüsszeli kézirat és a korábbi szövegen alapuló két 17. századi nyomtatott változat e pontokon megfigyelhető eltérései.

Jó támpontot ad e kérdések megvitatásához a Jacques Le Goff és Christopher Lucken között az *Annales* hasábjain 2001-ben lefolytatott érdekes vita (az utóbbi pontos címe valami véletlen folytán kimaradt az irodalomjegyzékből), mely egyúttal átvezet a Joinville könyvét tárgyaló fejezet utolsó alfejezetéhez, melynek címe jól leírja bonyolult tartalmát: *Joinville Szent Lajosa és Szent Lajos Joinville-je? „Kettős mítosz” és „önkiterjesztéses önéletrajz”*. Csernus meggyőzően jellemzi a szent uralkodó és a Szentföldi fogság idején vele szinte egyenrangúként viselkedő hűbérese közti kiegyensúlyozott baráti viszonyt, és azt, hogy Joinville a könyvében hogyan alkot ennek jegyében mindkettőjükéről, vagyis saját magáról is egy érdekes mitikus konstrukciót, hogyan ápolja a szent uralkodó példabeszédek sorával illusztrált képe mellett az eltúlzott kegyességnek józan laikus szemlélettel rendszeresen ellentmondani merészülő udvari főúr imázsát. Mindezt, végül egy olyan konklúzió zárja le, amely egyúttal egy rövid, szintetikus képet ad Joinville és Szent Lajos világaról.

Részletes ismertetéséből remélhetőleg kitűnt, hogy egy ambiciózusan végig gondolt, logikusan felépülő, sokoldalú disszertációt készített Csernus Sándor Jean de Joinville könyvéről, mely a francia 13-14. századi történelem és kultúra alapos ismerete, a kor francia historiográfiája és irodalomtörténete, és mindenekelőtt a Joinville-re és Szent Lajosra vonatkozó feldolgozások alapján számos új, értékes megfigyeléssel gazdagította e témára vonatkozó ismereteinket. Disszertációnak több eredménye remélhetőleg bekerül e téma nemzetközi kutatásának vérkeringésébe is.

Opponensként e kifejezetten pozitív, csak néhány apró hiányérzettel kísért értékeléshez illik néhány kritikai gondolatot is hozzáfűzni. Két témakört említenék, ahol szerintem Csernusnak szerintem érdemes lenne a megjelenés előtt enyhén módosítani, pontosítani disszertációja hangsúlyait, illetve kiegészíteni bizonyos pontokon.

Az első témakör rögtön a címben szembeötlik: „A feudális világ és a középkori modernség határán” helyezi el Csernus Joinville könyvét, és ez az értelmezés kíséri végig a könyv gondolatmenetét: bemutatja, milyen volt az a hűbéri világ, ahonnan a Joinville család kiemelkedett, hogyan illeszkedett Champagne grófság önállósága, szomszédjaival való gyakori konfliktusa a 13. század eleji „feudális” hatalmi rendbe, és hogyan számolja fel fokozatosan a Szép Fülöp

felemelkedő központi hatalma a 13. század végén Franciaországban ezt a tartományi önállóságot. Egyetértek azzal, ahogy bemutatja Csernus, hogy Joinville két világ határán áll, bizalmatlanul szemléli Szép Fülöp központosító törekvéseit, és ennek jegyében alakítja a keresztesháborúzó, kegyes gondolkodású, „igazságos” uralkodó, Szent Lajos idealizált képét. Noha Szép Fülöp számos „modernizáló” újítása Lajos uralma alatt indult (és ezt Csernus nem is hagyja említés nélkül), ő mégis felfogható a letűnőben lévő „feudális kor” (353.old.) hagyomány-őrző képviselőjének. Egyetértek, mondom, az alapgondolattal, de hiányolom, hogy Csernus nem fordított kellő figyelmet ennek az ambiciózus történelmi-fogalmi keretnek a tisztázására. Kezdhethetnénk ott, hogy a „feudális világ” Marc Bloch, majd Georges Duby által népszerűvé tett fogalomvilága az elmúlt évtizedekben Elizabeth Brown, Susan Reynolds, Dominique Barthélemy munkássága nyomán heves viták tárgya lett – a hazai történetírói berkekben Engel Pál volt az, aki indulatosan lépett fel a feudalizmus fogalomrendszerének használata ellen. E viták napjainkig folytatódnak – a francia történetírásban mindenekelőtt Pierre Bonassie majd Florian Mazel érvelt a féodalit fogalmának bizonyos korlátozásokkal történő megtartása mellett. Egy olyan könyvnek, amely ma a címébe teszi a „feudális világot”, ezekről a vitákról mindenképp említést kellene tennie.

És ugyanez elmondható a „középkori moderniségről” is. Maga a „modern” szó már a 12. századi értelmiség körében felbukkant, talán ezt is érdemes lenne megemlíteni, de amire Csernus céloz a könyv címében és gondolatmenetében az a késő-középkori francia állam modernisége – ennek is megvan a maga alap-irodalma. Két fontos francia szerző Jacques Krynen és Colette Beaune könyvét használja ugyan Csernus, de az utolsó Capetingek idején kialakult modern állam jellemzésére kevésbé tér ki. Mindenekelőtt két princetoni történész munkáinak használatát tudnám ezen a ponton ajánlani. Az egyik Joseph R. Strayer, mindenekelőtt két könyve, a *The Medieval Origins of the Modern State* (1970), illetve Szép Fülöp uralmáról írt monográfiája (1980). A másik Strayer tanítványa és princetoni utóda, William Chester Jordan, akinek két könyve előfordul ugyan a lábjegyzetekben, de a legfontosabb, és igencsak a tárgyba vágó monográfiája, a *Louis IX and the Challenge of the Crusade: A Study in Rulership* (1980) hiányzik, és a bibliográfiában idézett *Men at the Center. Redemptive Governance under Louis IX* (2012) című könyve sincs a Szent Lajos korában kezdődő központosító modernizáció magyarázatához felhasználva.

A feudális világ és modernség általánosabb problémái mellett a másik kérdéskör, amelynek tárgyalását hiányolom a disszertációban, az Szent Lajos kapcsolata a koldulórendekkel. Az első keresztesvállalkozásáról hazatérő IX. Lajost – mint ezt a Csernus által jól ismert és sokszor idézett Jacques Le Goff hangsúlyozza a Lajos-könyvében – a környezetében lévő ferences és domonkos barátok vették rá arra az újszerű uralkodói magatartásra és általa bevezetett „modernizáló” politikai reformokra. Mindennek Csernus kevés figyelmet szentel, nem ez, hanem a király és Joinville

viszonya áll érdeklődése középpontjában. Ezt értem, de nem tudok teljesen egyetérteni ezzel a döntéssel. Először is: Joinville életrajza a legfontosabb forrás arról az eseményről, mely alapvetően megváltoztatta Lajos uralkodói magatartását: a fogságból hazatérő uralkodó találkozásáról 1254-ben, Hyères-ben Hugues de Digne ferences prédikátorral, a radikális spirituális irányzat jelentős francia képviselőjével, akinek nővére, Douceline de Digne, egy provence-i begina közösség alapítója Lajos öccsének, Anjou Károlynak „házi szentje” lett ugyanezekben az években. (55-56, 657-660, II. kötet, 18, 159. old.) Csernus kommentálja ugyan egy lábjegyzet erejéig a szövegkiadásában ezt a találkozást (egy tévedéssel: ő azt írja, hogy „Hugues **Le Digne** [„A Tiszteletreméltó”] ferences szerzetes” – II. köt. 18. old. 59 lábjegyzet – „Digne” valójában egy provence-i helység neve; a ferences barát: Hugues **de Digne**), de e lábjegyzeten túlmenően az, hogy ez a találkozás, ez a ferences ráhatás Franciaország politikai történetére, milyen nagy befolyással volt azoknak az új uralkodói elveknek az alakulására, amit Joinville könyve első részében bemutat (aminek Le Goff például egy külön fejezetet szentel, 208-252), Csernus disszertációja szövegében nem kerül elő. És nem kerülnek látóterbe Szent Lajos környezetében tevékenykedő jelentős koldulórendi személyiségek sem: a királyi gyerekeket nevelő domonkos Vincent de Beauvais, a párizsi egyetem teológus doktora, a politikáról Arisztotelész szellemiségében gondolkodó Aquinói Tamás (*De regno*), vagy a királytüköröt író ferences Gilbert de Tournai (*Eruditio regum et principum*), akinek nézetei nagy hatással voltak azokra az intelmekre, amelyeket Lajos király írt fia, Fülöp számára, és amelyeket egyébként szintén Joinville könyve őrzött meg az utókor számára (és részletesen tárgyal Le Goff is, 402-431, és Krynen is, 167-238).

Egy disszertáció nem szólhat mindenről, Joinville kincsesbányája kimeríthetetlen, belátom. De meggyőződésem, hogy a Csernus által elemzett fő kérdés, Jean de Joinville Szent Lajosról alkotott portréjának jelentőségét akkor érthetjük meg igazán, ha összevethetjük a szent uralkodó azon hagiográfiai és történelmi reprezentációival, amelyekkel összefüggésben, dialógusban és bizonyos pontokon ellentmondásban alakult ki a *sénéchal* képe az „igazi” Szent Lajosról, ahogy Le Goff fogalmazott. Ezt érzésem szerint Csernus sokoldalú és mélyreható elemzésében, amennyiben ez megjelenik majd, mindenekelőtt a nemzetközi kutatásban (ami nagyon kívánatos lenne), érdemes lenne jobban hangsúlyozni. Ebben a számos Csernus által felhasznált munka mellett mindenekelőtt az általa részben idézett, de nem eléggé kiaknázott Cecilia M. Gaposchkin könyvei és tanulmányai adhatnának jó támpontokat.

Egy utolsó apró kritikai megjegyzés: több zavaró név-elírás található a jegyzetekben és a bibliográfiában: Colette **Beaune** neve sajnos az esetek többségében zavaró elirással, **Baune**-ként szerepel a lábjegyzetekben, William Chester Jordan egy helyütt William-**Charles** Jordan – 138/400; **Matthias** Werner többször helytelenül **Matthaeus** Werner – pl. 321/980, a II. kötet bibliográfiában

Alain **Boureau** – helytelenül **Bureau**; Robert **Folz** – helytelenül **Folcz**. Az - egyébként elhanyagolható számú - sajtóhibákat a példányomban javítottam, és a szerző rendelkezésére bocsátom.

Mindezek nyomán összefoglalnám értékelésemet: e két általánosabb kifogást, mint meggondolásra érdemes kommentárt fogalmaztam meg. Ez azonban semmit sem von le abból a tényből, hogy egy hatalmas munkát összegző, az általa választott területen példaszerű alaposággal és figyelemre méltó új eredményekkel elkészített disszertációt nyújtott be Csernus Sándor, amelynek elfogadását melegen támogatom.

Klaniczay Gábor